

**Радутний
Олександр Едуардович**

доктор філософії (Ph.D.) в галузі права, доцент
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого (м. Харків)

ідентифікатор ORCID
orcid.org/0000-0002-6521-3977
Researcher ID: E-6683-2015

О.Е. Радутний, доктор філософії (Ph.D.) в
галузі права, доцент, доцент кафедри
кримінального права № 1 Національного
юридичного університету імені Ярослава
Мудрого (м. Харків)

УСВІДОМЛЕННЯ ТА МОЖЛИВІСТЬ КЕРУВАТИ СВОЇМИ ДІЯМИ (БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ) ЯК ОЗНАКИ, ЩО ПРИТАМАННІ НЕ ТІЛЬКИ ЛЮДИНІ

Відповідно до положень ч.1 ст.19 КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Напередодні революційного прориву у сфері біоінженерії та штучного інтелекту людство з'ясувало, що суб'єктивне усвідомлення та вольові вчинки людини у вигляді керування своїми діями або бездіяльністю обумовлюються біохімічним явищем руху електричних сигналів від одних нейронів до інших з утворенням відповідних синапсів у заплутаних мережах та у певному складному порядку. Те, яким чином ці нейрони приводяться до руху, залишається поки що невідомим. Але вчені вже навчилися відслідковувати певну траєкторію та більш менш точно визначати окремі відділи кори головного мозку, де відбуваються досліджувані процеси.

З огляду на мету та завдання кримінального права увагу повертає тільки свідоме ментальне сприйняття, на відміну від несвідомих дій мозку. Але під час розв'язання питання, чи є воно дійсно свідомим, покладаються лише на наступне припущення: коли людина повідомляє про своє усвідомлення будь-чого, їй вимушені довіряти. На підставі цього з'явилась можливість виділити специфічні патерни (англ. *pattern* — зразок, шаблон, система) мозку, які проявляються лише тільки тоді, коли людина повідомляє про те, що вона щось усвідомлює, і відсутні за відсутності зазначеного повідомлення.

Припущення про реальність усвідомлення, у свою чергу, виступає наріжним каменем гуманізму, основною ідеєю якого є віра в людство після втрати віри в богів (саме це, напевно, мав на увазі Ніцше, коли проголосив, що Бог помер).

Але при цьому не виключається, що таке твердження щодо усвідомлення може мати своїм підґрунтям взаємодію несвідомих алгоритмів, які діють так би мовити за сценою того, що спостерігається, і не відслідковуються людиною.

З свого боку, штучний інтелект, проходячи тест Тьюрінга або під час будь-якої іншої активності (діагностика захворювань, обробка значних обсягів інформації, керування безпілотним транспортним засобом тощо), може повідомляти про те, що він повністю усвідомлює свої дії або бездіяльність. І, насправді, це буде дійсно так, інакше він не матиме змоги ефективно виконувати отримані завдання. Формально, ми вимушені йому повірити так само, як і людині, яка повідомляє про своє усвідомлення.

Питання про те, чим є свідомість, у кого вона є і хто її позбавлений, завжди турбувало людство, в тому числі для обґрунтування своєї вищості в оточуючому світі. У сухому залишку гуманістичної парадигми відповіддю на нього є наділення свідомістю лише людину та заперечення її наявності у тварин, органічної або неорганічної форм реальності.

Але часи змінюються. І, в тому числі, завдяки очікуванню появи штучного супер інтелекту (англ. Artificial Superintelligence, ASI)¹, та модернізації *Homo sapiens* до

¹ Nick Bostrom. How long before superintelligence? Oxford Future of Humanity Institute. University of Oxford. Originally published in Int. Jour. of Future Studies, 1998, vol. 2 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://nickbostrom.com/superintelligence.html> / – Заголовок з екрану. Радутний О.Е. Artificial Intelligence (штучний інтелект) як суб'єкт правовідносин в галузі кримінального права /

рівня *Homo numeralis* (*Homo digitalis*, або *Homo horologium* – «людини цифрової» – людської істоти, що вдосконалена завдяки досягненням біоінженерії, або поєднання органіки з неорганікою (так звані кіборги – скорочення від англ. «cybernetic organism» – біологічний організм, який містить у собі механічні та(або) електронні компоненти)².

Так, відповідно до Кембриджської декларації про свідомість (The Cambridge Declaration on Consciousness)³, сформульованої 7 липня 2012 р. за наслідками проведення Меморіальної конференції Френсиса Крика, що була присвячена питанням свідомості у людини та тварин, люди не є унікальними у наділенні неврологічними механізмами, які генерують свідомість, а разом з нею і свідому поведінку. Свідомість властива всім ссавцям, всім птахам і багатьом іншим тваринам, зокрема деяким членистоногим і головоногим молюскам (наприклад, восьминогам та кальмарам). Нервова діяльність не обмежена корою великих півкуль мозку, а для збудження емоційних станів та генерації свідомості вкрай важливі підкіркові нервові структури. Штучне збудження одних і тих же ділянок мозку у людини і у тварин викликає відповідну поведінку і чуттєвий стан. Причому, де б в мозку у тварин не відбувалось це штучне збудження, багато форм їх подальшої поведінки узгоджуються з тими чуттєвими станами, що були випробувані. Це і є прояв усвідомленої поведінки⁴.

Зазначена декларація покладає тягар спростування її висновків на тих, хто переконаний у протилежному, і відкриває шлях до визнання наявності свідомості у

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту, [Текст]. – Івано-Франківськ, 2017. – 255 с. – с. 200 – 206

² Радутний О.Е. Цифрова людина з точки зору загальної та інформаційної безпеки: філософський та кримінально-правовий аспект / Інформація і право: науковий журнал / редкол.: В.Г. Пилипчук та ін. – К.: Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, 2018. – № 2 (25). – 164 с. – с. 158 – 171

³ Кембриджська декларація про свідомість / Філософська думка, 2016, № 2, с. 78 – 80 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://journal.philosophy.ua/sites/default/files/library/files/-The%20Cambridge%20Declaration%20on%20Consciousness.pdf/> – Заголовок з екрану.

⁴ Кембриджська декларація про свідомість / Екологія життя // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eco-live.com.ua/content/blogs/kembridzhska-deklaratsiya-pro-svidomist/> – Заголовок з екрану.

штучного інтелекта. Відповідь на питання про свідомість *Homo numeralis*, як наступника *Homo sapiens*, є позитивною та очевидною.

Наріжним каменем здатності керувати своїми діями або бездіяльністю як вольової ознаки осудності виступає певною мірою необмежена воля людини. Ідея про останню спирається на уявлення про людину як цілісну сутність, яка, хоча і змінюється, але десь в своїй сакральній глибині залишається незмінною з моменту народження до смерті, або з моменту початку усвідомлення своїх дій (або бездіяльності) та можливості керувати ними до моменту втрати хоча б однієї з вказаних властивостей.

За слушним зауваженням Ювала Ноя Харарі⁵, протягом століть гуманізм переконує всіх у тому, що саме людина є кінцевим джерелом смислу і що наша вільна воля є найвищим обґрунтуванням з усіх можливих. Замість очікування якоїсь вищої сутності, яка пояснить, що є що, ми можемо покласти на наші власні почуття й бажання, а також на те, що ми відчуваємо власним серцем та сприймаємо як добре або погане. З цього випливають наступні умовиводи, які є сьогодні основою колективного договору всього цивілізованого світу: життя і права людини мають найвищу цінність, споживач завжди правий, краса в очах глядача, виборець (особливо у своїй невизначеній кількості, і коли звертається до своїх найглибших почуттів, і коли відкидає пропагандистські гасла та нескінченні популістські гасла і відверто неправдиву інформацію) краще знає, кого обрати у представницькі органи та яким політичним курсом йти далі.

Уявлення про певною мірою необмежену волю людини мають глибинне коріння у релігії, вплив якої на галузь права сьогодні продовжує зберігатися, хоча і може бути не достатньо помітним. Незалежно від релігійного напрямку, у більшості випадків вважається, що Бог наділив людину певною свободою з питання вибору варіантів поведінки, зокрема, вчинити суспільно небезпечне діяння або утриматися від його вчинення. Крім того, послідовники релігії й сьогодні переконані, що поведінка

⁵ Харарі Ю.Н. Homo Deus. За лаштунками майбутнього / Ювал Ной Харарі; пер. з англ. О. Дем'янчука. – Київ, Форс Україна, 2018. – 512 с. – с.190

людини може бути скерована темними силами, які мають можливість (і, навіть, достатню ефективність) протистояти Богу.

На противагу цим поглядам, генетики й неврологи дають дещо інше пояснення: людина вчинила акт певної поведінки завдяки відповідним електрохімічним процесам в її мозку, які були сформовані конкретною конфігурацією генів, що, у свою чергу, відображає старі еволюційні напруження вкупі з випадковими мутаціями.

Зазначають⁶, що електрохімічні процеси в мозку, які ведуть до акту суспільно небезпечної поведінки, є або детермінованими, або випадковими, або поєднанням вказаних варіантів, однак в обох випадках ніяк не вільними. Наприклад, коли нейрон посилає електричний заряд, це може бути або детермінована реакція на зовнішні подразники, або наслідок випадкової події на кшталт розпаду радіоактивного атома. Тут не залишається місця для вільної волі. Рішення, прийняті внаслідок ланцюгової реакції біохімічних подій, кожна з яких визначається попередньою подією, явно не є вільними. Рішення, що виходять з випадкових субатомних зіткнень, у будь-якому разі не є вільними, вони просто випадкові. А коли випадкові події поєднуються з детермінованими процесами, отримуємо ймовірнісні наслідки, однак і це не приводить до свободи волі – справжньої здатності керувати своїми діями або бездіяльністю.

Також вважається, що пам'ять людини повинна накопичувати інформацію про значні події, але насправді вона є нестійкою (імплантовані спогади, мимовільна пам'ять, «ефект Мандели» тощо) і на неї неможливо об'єктивно покластися під час вибору певного варіанту поведінки. Якщо людині тільки здається, що вона здійснює свій свідомий вольовий вибір, але насправді він є результатом взаємодії несвідомих алгоритмів, то це породжує вельми незручне питання перед сучасною правовою доктриною, від якого поки що кращим вважається відвернутися, ніж заглиблюватися та зважувати на результати, отримані сучасними науками про людину і всесвіт.

⁶ Харарі Ю.Н. Homo Deus. За лаштунками майбутнього / Ювал Ной Харарі; пер. з англ. О. Дем'янчука. – Київ, Форс Україна, 2018. – 512 с. – с.217

Оскільки є можливість відслідковувати певну траєкторію руху нейронів та визначати окремі відділи кори головного мозку, де відбуваються процеси прийняття рішень, виникає спокуса штучно впливати на них, тим самим скеровуючи конкретні акти поведінки зовні вільної людини. Споживач тоді буде сплачувати за ті послуги та товари, які йому підсвідомо нав'язано, виборець віддавати свій голос за потрібний політичний курс або конкретного кандидата, агент насильства від імені держави (правоохоронець, військовослужбовець) без вагань і докору сумління діяти певним чином тощо.

Коли і у цьому випадку продовжувати наполягати на тому, що людина наділена вільною можливістю керувати своїми діями або бездіяльністю, то беззаперечно слід визнати її наявність й за штучним інтелектом, на який завдяки більш потужним когнітивним властивостям (пам'ять без прогалин, прискорена швидкість обробки значних обсягів інформації і прийняття рішень тощо) та через відсутність емоційного забарвлення (розгубленість, страх, гнів, ревнощі тощо) все більше перекладаються важливі функції – діагностика захворювань та призначення відповідного лікування, керування безпілотним транспортним засобом, здійснення іншої ризикової діяльності тощо.